

Lukács György születésének centenáriumára

A történelemfilozófus dilemmái

LUKÁCS A LÉT ÉS TUDAT VISZONYARÓL

Az a Lukács életével és tevékenységével kapcsolatban rendszerint szóvá tett paradoxon, hogy korunk egyik legnagyobb marxistája csak rendkívül súlyos ellentmondások, önvádak és önmegtagadások sorával jut el a marxizmus „megértéséig”, nem csupán Lukács személyi alkataival és gondolkodói életútjának alakulásával magyarázható, hanem a marxista filozófia sajátosságaival is. Minccenkelőt Lukácsnak nem egy zárt gondolat-rendszer, nem egy történelmileg változatlan szemléletmódot kellett a marxizmusban elsajátítani, hanem — helyesen viszonyítva a Marx és Engels által megkezdett munkához — természetesen tartotta a klasszikusok által megfogalmazott vezérgondolatok továbbgondolását, kidolgozását. Minderre viszonyi olyan időkben került sor, amikor a forradalom és az új típusú társadalmak politikai, ideológiai védelmére a rájuk nehezedő nyomás miatt látszólag nagyobb szükség volt, mint a tradicionális marxizmus történelmileg túlhatalodt téziseinek felülvizsgálására. Különösen azok számára járt ez a kettősség súlyos diemakkal, akik, mint Lukács is, egy személynél szeretnék volna a tudót, a szabad művészt, a filozófust, politikusot és ideológust megtestesíteni. De a marxizmus „megértése”, épp a legitimizációs és teoretikus igénnyel jelzett kettőssége miatt, nemcsak a polgári filozófusok kommunista forradalmárrá való Lukács számára volt győre me önkorrekcióra szorító folyamat, hanem az volt, s az maradt napjainkban is minden gondolkodó ember számára.

Megítélésének dilemmái

A marxista filozófia tárgyáról, szerepéről alkotott elképzelések miatt Lukácsot általában két ellentétes oldalról éri bírálat. Amíg egyesek azt vetik szemére, hogy nem volt következetes a tradicionális marxizmus vállalásában, mások, ellenkezőleg, a kellő mértékű társadalmi hiányosságait túl szorosnak tartják a „regulatív eszmékkel” való azonosulását, s az új-típusú társadalmak „tevédesiben” való ideológiai szerepvállalásáért támadják.

Nem kívánunk itt elmélyedni a Lukács megítélésével, illetve a marxista filozófia tárgyával kapcsolatos dilemmákban. A dogmatizmus és a pluralisztikus formában létező marxista filozófiák közötti disputa csak egyetlen kérdés vonatkozásában érdekel bennünket ezúttal, mely kérdés azonos Lukács munkásságának egyik legvitatottabb pontja, a pszichológusok is kulcsproblémája. **A lét és tudat viszonyának megítéléséről** van szó.

Közutomású, hogy a tradicionális marxizmus dualisztikus

sán értelmezi a lét és tudat viszonyát. „Társadalmi lét és a társadalmi tudat nem azonos — szüzei le Lenin kategorikusan —, mint ahogyan nem azonos a lét és a tudat sem.” (Vö. **Materiálistizmus és empiriokratizmus**. Lenin összes művei, 18. kötet, 303—304. old.) A lét és a tudat hasonlóan égisz szembeállítására Lukácsnál is megfigyelhető, azaz a különbséggel, hogy nála ennek a dualisztikus viszonynak a kibontakozása nem egyértelmű, azaz élete különböző korszakaiban írt munkáiban a probléma más-más értelmezést és megoldást nyer.

A Történelem és osztálytudat c. munkájában még úgy látja, hogy a lét és tudat ellentétével szemben a helyes álláspontot Hermal képviseli számára a szubjektív és objektív viszonyt „dialektikus egységként és totalitásként” fel fogó koncepciójával. Valójában a lét és tudat vonatkozásában a hegelii dialektika is dualisztikus értelmezést rejt magában, ha a szubjektív — a Világselelem — az egyéneket és népeket „saját eszközeiként” használja az „objektív szükségesség” megvalósulásának történelmi folyamatában. De a lét is valamilyen a tudattól, az egyéni akaratoktól, vágyaktól függetlenül objektív tényező, vagyis nem azonos a szubjektívumok világával. Ilyenformán hiába fáradozik Lukács is azon, hogy **alany és tárgy** kettősségét meghaladva e jusszon a szubjektív és objektív **azonosságának** álláspontjára, eleművének vezérgondolata, a „társadalomfilozófiai céltételezés” — amiben könnyű ráismerni a hegelii Világselelem fogalmára — megkerülhetetlenül teszi számára a szubjektív tényező szerepének túlhangsúlyozását, a proletártudat misztifikálását, állandósítva vele a lét és tudat hamis dualizmusát.

Ő maga persze azonososságot lát a dualisztikus viszony helyén, mert a proletár osztálytudat mitikus egységtől principiummá válik nála. A szubjektív tudat azonos objektum Lukács fel fogásában maga a **történelem**, amelyet az elidegenültségből tudatos emberi műve alakít át a proletárius forradalmi tevékenységre.

A történelmi fejlődés kulosa

Mivel Lukácsot elsősorban a **történelem tudatos irányításának** a lehetősége foglalkoztatja, eleve feltételezi, hogy a tudatban rejlik a történelmi fejlődés kulosa. Meghá a történelem adekvát megismerésének és tudatos irányításának objektív lehetőségét kizárólag a proletáriusra korlátozza is. Nem meglepő hát, ha csak látszatra teszi túl magát a lét és tudat hamis dualizmusán. Annál elgondolkodtatóbb viszont, hogy a valóságot egységtől mitikus principiumot, a proletár osztálytudatot illetően is olyan ellentmondásokba botlunk, amelyek

ismét felszínre vetik a megoldottakat veit problémát.

Lukács értelmezésében ugyan is a proletáriusnak nincs más választása, mint a forradalom. Egyfelől azért, mert a proletárius magában hordozza forradalmiságát, azaz valami „belső” kényszerítő erő a távlati célok elérésére ösztönli. Másfelől viszont a történelem adekvát megismerésének és tudatos irányításának az objektív lehetősége csak a proletárius előtt nyílik meg, vagyis tudatán és akaratán múlik, hogy betölti-e forradalmi hivatalát vagy sem. Felmerül mármost a kérdés, hogy a forradalom sorsa és egyáltalán a jövő, az osztálytudatban múlik vagy objektív szükségesség, ami a proletárius tudatán és akaratán kívül — netán annak ellenére — is megvalósul.

Lukács ezt a dilemmát azzal a felismeréssel oldja fel, hogy a proletárius osztálytudatának nincs mindig feltétlenül összhangban a társadalmi-gazdasági viszonyokkal. Többnyire „elmarad” a viszonyokban rejlő objektív lehetőségektől. Ahhoz, hogy „utolérje” magát, az „érett”, „forradalomkés” értelmiségiek — ideológusok, teoretikusok, politikusok stb. — sietnek segítségére. Az osztálytudat valóságos állapota és az optimális állapota — „kellő alakja” — közti eltérésekből egyértelműen következik a forradalmi párt és a helyzetet megvilágosító elmék munkájának szükségessége.

Nem nehéz felismernünk, hogy Lukács osztálytudata egy képzeltelbeli tudat, amely olyan érzelmeken, gondolatokon alapszik,

amelyekkel meghatározott, élet-helyzetükre reflektálnak az emberek, ha történetesen helyesen ragadnak meg helyzetüket és érdekeiket. Vagyis a tudat — a proletár osztálytudat formájában is — rokonértékű fogalom Lukácsnál a vicói gondviseléssel, a hegelii világszellemmel vagy a hagyományos vallások istenével.

A Társadalmi lét ontológiájáról c. posztumusz munkájában, amely anélkül jelent meg, hogy szerzőjének módja lett volna a szükségesség átdolgozásokra és a kiadás előtti utolsó simításokra, meg bonyolultabb a lét és tudat viszonya. A tudat itt is úgy jelenik meg, mint a társadalmi lét **konstitutív** hordozója, amely azonban immár nemcsak egy kitüntetett osztály sajátja, hanem a cselekvő ember is szert tehet rá, ha törekvéseinek az irányába egybevágy a „nembelem” társadalomfilozófiai céltételezéssel. Ellenkező esetben a tárgyi tevékenység elemeként jelentkező gondolatok, érzések, céltételezések a partikuláris tudat termékeként jelennek meg, és elkeverednek a „pusztán létezők” életének más érdektelen jelenségeivel.

A munka és a szellemi munka megosztottsága

A lét és tudat megkettőzése ismeretelméletileg a „tűkrözeleméletben” gyökerezik. Ha ezt a dogmát elvetjük, s nem a dolgok „képmásából” indulunk ki, hanem az ember belsővé vált tevékenységéből, amely a külső tárgyi tevékenységhez hasonlóan alkotó viszonyulást jelent a léthez, megszüntetjük annak lehetőségét is, hogy különbséget tegyünk lét és tudat között. Ami persze ideológiai okokból nem mindenkinek felel meg, hiszen „tűkrözelem” híján a valóság helyes vagy hamis „tűkrözesének” kérdése sem merülhet fel, ami sehogy sem egyeztethető össze a társadalomfilozófiai céltételezéssel.

De vajon mi szükség erre a céltételezésre? Miért is válik a tudat valamiféle általános társadalomontológiai tényétté a nemlét egy specifikus formájává sokak, így többek között Lukács feleiben? Egyáltalán mit jelentenek ezek a mindennapi élet szempontjából túlságosan is elvont fogalmak, ha a valóság nyelvéről lefordítjuk őket?

A lét és tudat szembeállítás egymással, jóllehet filozófiaiilag meglehetősen szövevényes kódolásban, azt fejezi ki, hogy az emberek, olyanként, amilyenek, túlságosan ostobák, primitív tudattal rendelkeznek, téves elképzelésekkel van tele a fejük, s törekvéseik általában nincsenek összhangban a kívánatos társadalmi célokkal. Ez a képtelenség, amit a történelem irányítató kutató nyugtalan élmék különféle képpen cífráznak meg, a **fizikai** és a **szellemi munka megosztottságából** ered, annak túl nem haladott álláspontját tűkrözi.

Csak a kézzel munkára sosem szorított elmék vehetnek fel olyan sületelenséget, hogy mondjuk egy jószággondozó, egy pékmester, fémeszergályos, villanyszerelő, mérnök, pilóta vagy se-

bész tudata nincs összhangban létével. De a társadalmi munkamegosztás egyetlen igazán szűkecses posztja sem teszi lehetővé a diszkontinuitást konfliktusok és katasztrófák veszélye nélkül. Ezért is az életnek ezen a szintjén, akármely a lét és tudat összhangja kérdésessé válik, azt mint elmeajót elkülönítik. (A szellemi régiókban némelyik más a helyzet, bár a diszkontinuitás az „eretnekiség” vádjá miatt itt sem veszélytelen.)

Hogy a minapi ember élelemlévilága, szükségletrendszere, érdeklődési köre, ismerete nincs mindig összhangban az adott társadalomfilozófiai céltételezéssel? Ez bizony elképzelhető. De vajon miért is lenne? Ahogy őt nem érdekel a „céltételezés”, az „emberi lényeger” vagy „nembeleség” alapozó társadalomfilozófusok sem jutottak meg elő soha a létező, konkrét tevékenység köztől, meghatározott feltételek között élő emberig, hanem beérték az elvont ember fogalmával is, a reális ember szükségletei és konfliktusai nélkül. A „nembeleség” nevében megfogalmazott céltételezések óhatatlanul elvitathatók a társadalomfilozófiai kényszerű munkát végző, s e tevékenységük által meghatározva élő emberek életének célját és érteimét. S mivel ezeknek a szerencsétlen partikuláris embereknek a tudata sehogy sem ér fel a „nembelem” követelményszintjéig, automatikusan degradálódnak személyiségük.

A mitológiai a képtelenségig

Van-e a társadalomnak tudata, ami függetleníthető lenne az egyedi emberek tudatától? Ez az egyedi emberek tudata vajon függetleníthető-e tőlük? Igen, mondja Lukács. És ebből a mitológiaiól eljutunk addig a képtelenségig, hogy a **valóság nem azonos az empirikus, tényszerű léttel**, hogy az utóbbi, amit nap nap után megéltünk, nem tartalmazza az „igazságot” — a „tényt” —, mert az „igazság” egy nem létező jövőnek van alárendelve, valamiféle beteljesítendő történelmi „tervnek” a függvénye.

Ez a „tudat” a valóság megváltoztatását szenvedélyesen áhító ember rögeszméje. Számunkra — és ez volna rövid ésszefuttatásunk konklúziója — nem sok relevanciával bír ez a rögeszme. A bennünket érdeklő tudat releváns tartalma a társadalom változó anyagi feltételei között élő egyének helyzetéből és tevékenységéből olvasható ki. Lehet, hogy ez a tudat nem szolgálna megelégedésünkre. Am ha megváltozik a mintánk alapjait szolgáló emberek társadalmi helyzete, tevékenységi köre, ha a mindennapi valóságbeli viszonyok új élményt és tartalmat fognak számunkra nyújtani, bizony remélhető, hogy megváltoznak ók maguk is; létükkel együtt tudatuk is. Ez azonban csakis és kizárólag annak következtében áll elő, ha az öröklött feltételekből fakadó sajátos érdekeink engedelmeskedve cselekszenek, ha a merev céltételezésekkel jelentkező „gondviselés” tág terület biztosít számunkra ehhez a cselekvéshez.

HÓDI Sándor